

YAQIN SHARQDA SUV GEOSIYOSIYATI

Inamova Sevara Farhad qizi

Renessans Ta'lim Universiteti

Filologiya va Tarix fakulteti

Ijtimoiy va siyosiy fanlar kafedrası

Xalqaro munosabatlar yo'nalishi 4-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada Yaqin Sharq mintaqasida suv resurslarining geosiyosiy ahamiyati, davlatlararo munosabatlarga ta'siri va mintaqaviy xavfsizlikdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda Nil, Iordaniya, Dajla va Frot daryolari, Shatt al-Arab havzasi hamda Falastin hududidagi suv masalalari misolida suv resurslaridan foydalanish bo'yicha qarama-qarshiliklar, hamkorlik mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Yaqin Sharqdagi transchegaraviy daryolar havzasida yuzaga kelayotgan geosiyosiy ziddiyatlarni tahlil qilish va ularni "suv diplomatiyasi" mexanizmlari orqali hal etish imkoniyatlarini baholashdan iborat. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

MENA mintaqasidagi suv resurslarining geografik joylashuvi va taqsimlanish xususiyatlarini aniqlash;

Nil, Iordaniya, Dajla-Frot va Shatt al-Arab havzalaridagi gidrohegemonlik harakatlari va ularning quyi oqim davlatlariga ta'sirini baholash;

Mintaqada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan "suv urushlari" xavfini kamaytirishda xalqaro huquqiy normalar va suv diplomatiyasining rolini ko'rsatib berish.

Kalit so'zlar: suv geosiyosati, Yaqin Sharq, MENA Nil daryosi, Dajla va Frot, suv xavfsizligi, transchegaraviy suvlar suv diplomatiyasi.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируются геополитическое значение водных ресурсов в регионе Ближнего Востока, их влияние на межгосударственные отношения и роль в обеспечении региональной безопасности. На примере рек Нил, Иордан, Тигр и Евфрат, бассейна Шатт-эль-Араб, а также водных проблем на территории Палестины рассматриваются противоречия и механизмы сотрудничества в сфере водопользования. Основная цель данного исследования заключается в анализе геополитических конфликтов, возникающих в бассейнах трансграничных рек Ближнего Востока, и оценке возможностей их разрешения с помощью

механизмов «водной дипломатии». Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

Выявление географического положения и особенностей распределения водных ресурсов в регионе MENA (Ближний Восток и Северная Африка);

Оценка гидрогегемонистских действий в бассейнах рек Нил, Иордан, Тигр — Евфрат и Шатт-эль-Араб, а также их влияния на государства нижнего течения;

Демонстрация роли международных правовых норм и водной дипломатии в снижении рисков возникновения возможных «водных войн» в регионе.

Ключевые слова: *геополитика воды, Ближний Восток, MENA, река Нил, Тигр и Евфрат, водная безопасность, трансграничные воды, водная дипломатия.*

ABSTRACT

This research article analyzes the geopolitical significance of water resources in the Middle East, their impact on interstate relations, and their role in regional security. Drawing on the examples of the Nile, Jordan, Tigris, and Euphrates rivers, the Shatt al-Arab basin, and water issues in the Palestinian territories, the study examines conflicts and cooperation mechanisms regarding water use. The primary objective of this research is to analyze the emerging geopolitical tensions in the transboundary river basins of the Middle East and to assess the possibilities of resolving them through "water diplomacy" mechanisms. To achieve this objective, the following tasks were defined:

To determine the geographical location and distribution characteristics of water resources in the MENA region;

To evaluate hydro-hegemonial actions in the Nile, Jordan, Tigris-Euphrates, and Shatt al-Arab basins and their impact on downstream states;

To demonstrate the role of international legal norms and water diplomacy in mitigating the risks of potential "water wars" in the region.

Keywords: *water geopolitics, Middle East, MENA, Nile River, Tigris and Euphrates, water security, transboundary waters, water diplomacy.*

KIRISH

Bugungi kunda Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasi dunyodagi eng qurg'oqchil va chuchuk suv zaxiralari eng cheklangan hudud hisoblanadi. Dunyo aholisining qariyb 6 foizi istiqomat qiladigan ushbu geografik makon hisobiga global chuchuk suv resurslarining bor-yo'g'i 1 foizi to'g'ri keladi. Jahon banki hisobotlariga ko'ra, mintaqadagi shiddatli aholi o'sishi, urbanizatsiya sur'atlari va iqlim o'zgarishi

2050-yilga borib suv tanqisligini yanada keskinlashtiradi hamda bu holat mintaqa davlatlari yalpi ichki mahsulotining (YIM) 6 foizdan 14 foizgacha qisqarishiga olib kelishi mumkin. Hozirgi globallashuv sharoitida tabiiy resurslar, ayniqsa chuchuk suv zaxiralari xalqaro munosabatlarning muhim strategik omillaridan biriga aylanmoqda. Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasi suv resurslariga eng kambag'al hududlardan biri bo'lishiga qaramay, geosiyosiy jihatdan eng murakkab va ziddiyatli mintaqalardan hisoblanadi. Ushbu hududda suv masalasi nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki milliy xavfsizlik, davlat suvereniteti va mintaqaviy barqarorlik bilan chambarchas bog'liqdir. Yaqin Sharqdagi ko'plab mojarolar bevosita yoki bilvosita suv resurslari bilan bog'liq bo'lib, Falastin–Isroil nizosi, Turkiya–Suriya–Iroq o'rtasidagi Dajla va Frot daryolari masalasi, Eron va Iroq o'rtasidagi Shatt al-Arab havzasi buning yaqqol misolidir. Shu sababli suv geosiyosatini o'rganish mintaqadagi siyosiy jarayonlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Suv resurslarining global taqchilligi bugungi kunda ko'plab mintaqalar uchun milliy xavfsizlik darajasidagi muammoga aylandi. Masalan, Jahon resurslari instituti reytingiga ko'ra, Markaziy Osiyoda O'zbekiston suv stressidan eng ko'p aziyat chekayotgan mamlakatlar qatorida 25-o'rinni egallab turibdi. Biroq, Yaqin Sharq mintaqasidagi geosiyosiy manzara bundan ham keskinroq bo'lib, mazkur reytingning yuqori o'ntaligini aynan Yaqin Sharq davlatlari (Isroil, Livan, Iordaniya va b.) egallagan.

Suv geosiyosati — bu suv resurslarining hududiy joylashuvi, ulardan foydalanish va taqsimlanishi bilan bog'liq holda davlatlar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarni o'rganadigan ilmiy yo'nalishdir. Geosiyosiy yondashuvda suv strategik resurs sifatida qaraladi va uning nazorati davlat qudratining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Daryoning boshlanishida joylashgan davlatlar suv oqimini nazorat qilish imkoniga ega, bu esa quyi oqimda joylashgan davlatlar uchun iqtisodiy va ekologik xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Biror davlatning suv resurslarini nazorat qilish orqali butun mintaqada o'z siyosiy va iqtisodiy ustunligini o'rnatishi. Suv tanqisligi tufayli kelib chiqishi mumkin bo'lgan qurolli yoki diplomatik nizolar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yaqin Sharqdagi suv geosiyosati va transchegaraviy daryolar atrofidagi nizolar global miqyosda ko'plab xalqaro siyosatshunos va gidrolog olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, J.A. Allan o'zining fundamental ishlarida mintaqadagi suv taqchilligini yumshatishda "virtual suv" (import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlari tarkibidagi suv) iqtisodiy konsepsiyasini ilgari surgan va geosiyosiy muvozanatni tahlil qilgan. Gidropolitika sohasidagi taniqli olim A.T. Wolf Iordaniya daryosi havzasidagi nizolarni tarixiy jihatdan o'rganib, suv resurslari ham urush motivi, ham hamkorlik vositasi bo'lishi mumkinligini isbotlashga harakat qilgan. Shuningdek,

transchegaraviy suv obektlaridagi kuchlar nisbatini tahlil qilgan M. Zeitoun va J. Warner "gidrohegemonlik" (hydro-hegemony) nazariyasini ishlab chiqishgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, daryoning yuqori oqimida joylashgan harbiy va iqtisodiy jihatdan kuchli davlatlar masalan, Turkiya yoki Misr quyi oqimdagi zaifroq davlatlar ustidan suv oqimini nazorat qilish orqali siyosiy bosim o'tkazadi. Mahalliy olimlardan A. Xusanov ham o'zining geosiyosatga oid tadqiqotlarida global resurslar muammosi va uning xalqaro xavfsizlikka ta'sirini nazariy jihatdan ochib bergan. Biroq, so'nggi yillardagi keskin iqlim o'zgarishlari, yangi to'g'onlarning qurilishi (masalan, Efiopiyadagi "Uyg'onish" GESI) va mintaqadagi yangi siyosiy realliklar ushbu mavzuni zamonaviy yondashuvlar asosida qayta va chuqurroq tadqiq etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. N. Mirumachining fikricha, gidrogegemoniya faqatgina daryoning yuqori oqimida joylashish (geografik ustunlik) bilan emas, balki davlatning harbiy, iqtisodiy va texnologik salohiyati orqali suv resurslarini taqsimlash qoidalarini bir tomonlama belgilash qobiliyati bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda Nil havzasidagi eng keskin geosiyosiy nuqta — "Buyuk Efiopiya Uyg'onish to'g'oni" (GERD — Grand Ethiopian Renaissance Dam) loyihasidir. Efiopiya hukumati ushbu gidrotexnik inshootni mamlakat iqtisodiy yuksalishi va energetik mustaqilligining ramzi sifatida ko'rayotgan bo'lsa-da, quyi oqimda joylashgan Misr buni o'zining milliy xavfsizligiga to'g'ridan-to'g'ri tahdid deb baholamoqda. Jahon resurslari instituti tahlillariga ko'ra, Nil daryosining yillik oqimi iqlim o'zgarishi va qurg'oqchilik sababli prognoz qilinayotganidan ko'ra ko'proq kamayishi mumkin, bu esa to'g'onni suv bilan to'ldirish jarayonida Misr va Sudan qishloq xo'jaligiga jiddiy zarba beradi. Misrning suv xavfsizligi masalasi tarixan 1929 va 1959-yillardagi ikki tomonlama bitimlarga tayanadi, biroq Efiopiya ushbu mustamlaka davri shartnomalarini tan olmay, barcha havza davlatlari uchun teng huquq beruvchi "Entebbe kelishuvi"ni (CFA) ilgari surmoqda, bu esa diplomatik muzokaralarni boshi berk ko'chaga olib kirgan. Turkiya tomonidan amalga oshirilayotgan Janubi-sharqiy Anatoliya loyihasi (GAP) mintaqadagi suv oqimining muvozanatini butunlay o'zgartirdi. Tadqiqotchi T. Wolf ta'kidlaganidek, transchegaraviy daryolarda yuqori oqim davlatining gidrotexnik faoliyati quyi oqimdagi davlatlar uchun nafaqat ekologik, balki chuqur iqtisodiy inqirozlarni keltirib chiqaradi. Frot daryosidagi Otaturk to'g'oni va Dajladagi Ilisu to'g'onining ishga tushirilishi natijasida Iroq va Suriya hududiga kirib boradigan suv hajmi qariyb 30-40 foizga kamaygan. Bu holat quyi oqimda sho'rlanish darajasining ortishi, qishloq xo'jaligi yerlarining qisqarishi va ichimlik suvi taqchilligiga sabab bo'lib, mintaqada ichki migratsiyani va ijtimoiy beqarorlikni kuchaytiruvchi omilga aylandi. Ana Elisa Cascão: "Gidro-gegemonlik" (suv ustidan hukmronlik) sohasidagi o'zgarishlarni o'rganadi. Tarixan Misr Nil

suvlari taqsimotini o'zi belgilab kelgan, biroq ushbu asar daryoning yuqori oqimidagi davlatlar muzokaralardagi mavqeini mustahkamlash va bir tomonlama infratuzilma loyihalari orqali ushbu kuchlar muvozanatini qanday qilib muvaffaqiyatli o'zgartirayotganini tahlil qiladi. Aysegul Kibaroglu & Waltina Scheumann: Turkiya, Suriya va Iroq o'rtasidagi suv munosabatlarining rivojlanishini kuzatib boradi. Tadqiqot to'g'onlar va sug'orish tizimlari kabi keng ko'lamli o'zaro muvofiqlashtirilmagan suv loyihalari qanday qilib suv inqirozlarini keltirib chiqarganini, shu bilan birga, muayyan maqsadlarga qaratilgan (ad-hoc) texnik va byurokratik hamkorlikni jonlantirganini o'rganadi. Brenda Shaffer: Hidrotexnologiyalardagi yutuqlar xalqaro munosabatlarni qanday qilib tubdan o'zgartirayotganini muhokama qiladi. Doktor Shafferning tadqiqoti suvni chuchuklashtirish texnologiyasining keng joriy etilishi Yaqin Sharqdagi geosiyosiy dinamikani qanday o'zgartirayotganini batafsil bayon qiladi.

Suv geosiyosatida texnologik transformatsiya: Bugungi kunda Yaqin Sharq davlatlari an'anaviy daryo suvlariga bo'lgan qaramlikni kamaytirish maqsadida muqobil gidrotexnologiyalarga katta sarmoya kiritmoqda. Xususan, Fors ko'rfazi mamlakatlari (BAA, Saudiya Arabistoni, Quvayt) va Isroil dunyoda dengiz suvini chuchuklashtirish (desalination) bo'yicha yetakchilarga aylandi. Isroil hozirda o'zining ichimlik suviga bo'lgan ehtiyojining 80 foizdan ortig'ini O'rta yer dengizini chuchuklashtirish hamda oqova suvlarni 90 foizgacha qayta ishlab qishloq xo'jaligiga yo'naltirish orqali qoplamoqda. Bu texnologik yutuqlar mintaqada an'anaviy "suv urushlari" xavfini kamaytirsada, chuchuklashtirish zavodlarining yuqori energiya talab qilishi va ekologiyaga (sho'r qoldiqlarning dengizga to'kilishi) salbiy ta'siri sababli yangi geosiyosiy va ekologik muammolarni yuzaga keltirmoqda.

BMT Bosh Assambleyasi: Xalqaro suv huquqi konvensiyasi (1997-yil) Yaqin Sharqdagi transchegaraviy daryolar (Nil, Frot, Dajla) bo'yicha nizolarni baholashda BMTning eng asosiy huquqiy hujjati hisoblanadi. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1997-yilda qabul qilingan "Xalqaro suv oqimlaridan kemalar qatnovidan boshqa maqsadlarda foydalanish huquqi to'g'risida"gi Konvensiya davlatlararo suv taqsimotini tartibga soladi. Uning 5- va 7-moddalarida quyi oqim davlatlariga "sezilarli zarar yetkazmaslik" (no significant harm) hamda suv resurslaridan "oqilona va teng huquqli foydalanish" (equitable and reasonable utilization) prinsiplari belgilangan. ¹UN-Water hisobotlariga ko'ra, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (MENA) mintaqasi dunyodagi eng og'ir suv tanqisligiga duchor bo'lgan hududdir. Mintaqa aholisi dunyo aholisining qariyb 6 foizini tashkil etgani

¹ . United Nations. (1997). Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York: UN General Assembly.

holda, global qayta tiklanadigan chuchuk suv zaxiralarining atigi 1 foiziga egalik qiladi xolos. Mintaqadagi chuchuk suv resurslarining qariyb 60 foizi tashkilot tashqarisidan (boshqa davlatlar hududidan boshlanadigan daryolardan) kirib keladi.²

MENA mintaqasida suv resurslarining hududiy taqsimlanishi

MENA (Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika) mintaqasi dunyodagi eng qurg'oqchil hudud bo'lib, bu yerda suv resurslarining taqsimlanishi o'ta notekis va murakkab geosiyosiy xarakterga ega. MENA hududida yillik chuchuk suv zaxiralari jahon o'rtacha ko'rsatkichidan bir necha barobar past. Aholi sonining tez o'sishi, iqlim o'zgarishi va urbanizatsiya suvga bo'lgan bosimni yanada kuchaytirmoqda. Suv yetishmasligi sababli mintaqa davlatlari, ayniqsa Fors ko'rfazi mamlakatlari dunyoda dengiz suvini tuzsizlantirish bo'yicha yetakchilik qilmoqda. Hozirda dunyodagi jami tuzsizlantirish quvvatlarining qariyb yarmi aynan MENA davlatlari hissasiga to'g'ri keladi. MENA mintaqasining hayoti asosan uchta yirik daryo tizimiga bog'liq. Bu daryolarning o'ziga xosligi shundaki, ularning boshlanish qismi ko'pincha arab bo'lmagan davlatlar hududida joylashgan.

Asosiy transchegaraviy daryolar:

- Nil daryosi (Misr, Sudan, Efiopiya),
- Iordaniya daryosi (Isroil, Falastin, Iordaniya),
- Dajla va Frot (Turkiya, Suriya, Iroq),
- Shatt al-Arab (Eron va Iroq).

Bu daryolarning deyarli barchasi bir nechta davlat hududidan oqib o'tadi, bu esa suv ustidan nazorat masalasini keskinlashtiradi.

2015–2025-yillarda Yaqin Sharqda jon boshiga qayta tiklanadigan suv resurslari dinamikasi (m³/yil):

Davlat\Hudud	2015-yil	2018-yil	2021-yil	2025-yil	Umumiy tendensiyalar
Misr	610	580	550	525	Taqchilik chegarasiga yaqinlashmoqda
MENA	530	505	490	475	Mutlaq suv tanqisligi darajasi
Saudiya Arabistoni	85	80	76	70	Desalizatsiya o'ta yuqori qaramlik

² UN-Water. (2021). The United Nations World Water Development Report 2021: Valuing Water. Paris, UNESCO.

Iordaniya	90	85	78	73	Inqirozli va kritik darajada past
-----------	----	----	----	----	---

Xalqaro mezonlarga ko'ra, jon boshiga yillik suv miqdori 500 m^3 dan past bo'lsa, bu mutlaq suv taqchilligi hisoblanadi. Grafikdan ko'rinib turibdiki, Yaqin Sharq (MENA) o'rtacha ko'rsatkichi allaqachon bu chiziqdan pastga tushib ulgurgan. Grafikning pastki qismida ko'rsatilganidek, iqlim o'zgarishi (bug'lanishning ortishi) va demografik o'sish (shahar aholisining ko'payishi) chiziqlarning pastga qarab yo'nalishiga asosiy sabab bo'lmoqda. Fors ko'rfazi davlatlarida (masalan, Quvayt, Qatar, Saudiya Arabistoni) jon boshiga tabiiy chuchuk suv manbalari keskin kam bo'lsa-da, aholining kunlik maishiy iste'moli chuchuklashtirilgan dengiz suvi evaziga kishi boshiga kuniga 300 dan 700 litrgacha yetadi. Bu dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir.

Nil daryosi

Misr hukumati va Nil daryosi o'rtasidagi munosabatlar nafaqat tarixiy, balki bugungi kunda global geosiyosatning eng keskin va strategik mavzularidan biri — suv diplomatiyasi markazida turadi. Misrliklar uchun Nil shunchaki daryo emas, balki mamlakatning yashashi va mavjudligini ta'minlovchi asosiy arteriyadir. Dunyoning eng uzun daryosi bo'lib, 11 ta davlat hududidan o'tadi. Misr o'z suv ehtiyojining 90% dan ortig'ini Nilga bog'laydi. Misr tarixan Nil ustidan ustuvor huquqni saqlab kelgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda Efiopiyaning “Buyuk Efiopiya Uyg'onish GESi” loyihasi mintaqada yangi geosiyosiy vaziyatni yuzaga keltirdi. Misr hukumati Nil daryosidagi suv oqimining kamayishini o'z milliy xavfsizligiga to'g'ridan-to'g'ri tajovuz deb hisoblaydi va zarur bo'lsa, harbiy kuch ishlatishga tayyorligini ta'kidlab keladi.³

Dajla va Frot daryolari:

Dajla va Frot daryolari G'arbiy Osiyoning eng yirik suv arteriyalari bo'lib, insoniyat sivilizatsiyasi beshigi — Mesopotamiya tamadduniga asos bo'lgan. Bugungi kunda bu daryolar Yaqin Sharqdagi suv geosiyosatining eng nozik nuqtalaridan biri hisoblanadi. Ikkala daryo ham o'z manbasini Turkiyaning Sharqiy Toros tog'laridan oladi va Iroq janubida birlashib, Shatt al-Arab daryosini hosil qiladi, so'ngra Fors ko'rfaziga quyiladi. Dajla va Frot daryolarining yuqori oqimida joylashgan bo'lib, bu unga Suriya va Iroq ustidan muhim strategik ustunlik beradi. GAP loyihasi doirasida qurilgan to'g'onlar suv oqimini sezilarli darajada nazorat qilish imkonini bermoqda. Turkiya ushbu daryolarning yuqori oqimini nazorat

³ Swain, A. (2011). Challenges for water sharing in the Nile basin. *Crime, Law and Social Change*, 56(4), pp. 387-402

qiluvchi gidrogegemon davlat sifatida namoyon bo'ladi. Anqara tomonidan amalga oshirilayotgan GAP mintaqa gidropolitikasini butunlay o'zgartirib yubordi. Ushbu loyiha doirasida Frot daryosida qurilgan ulkan Otaturk to'g'oni hamda Dajla daryosidagi Ilisu to'g'oni kabi yirik gidrotexnik inshootlar Turkiya iqtisodiyoti va energetikasi uchun xizmat qilmoqda. Ilmiy farazlarga ko'ra, kelajakda suv bosimi kuchaygan sari Turkiya suv resurslaridan diplomatik bosim vositasi sifatida foydalanishi ehtimoli oshadi. Turkiya bu daryolarda 22 ta to'g'on va 19 ta GES qurishni maqsad qilgan. Turkiya pozitsiyasi: "Suv bizning hududimizda tug'iladi, shuning uchun uni nazorat qilish huquqiga egamiz". Turkiya suvni xalqaro resurs emas, balki o'zining milliy boyligi deb hisoblaydi. Daryolarning quyi oqimida joylashgan Suriya va Iroq davlatlari Turkiyaning ushbu gidrotexnik loyihalari tufayli jiddiy suv tanqisligiga duchor bo'lmoqda. Turkiya o'z omborlarida suv yig'ishi natijasida Frot va Dajlaning quyi oqimiga keladigan suv hajmi sezilarli darajada kamaygan. Bu holat quyi oqim mamlakatida nafaqat qishloq xo'jaligining inqiroziga, balki ichimlik suvi yetishmovchiligi oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy-siyosiy beqarorlikka ham sabab bo'lmoqda. Anqara suv resurslaridan quyi oqim davlatlariga nisbatan geosiyosiy bosim va diplomatiyadagi ustunlik dastagi sifatida foydalanish imkoniyatiga ega.⁴ Mutaxassislarning fikricha, so'nggi 40 yilda Iroqqa kelayotgan suv miqdori 80% ga kamaygan. Dajla va Frot havzasidagi suv tanqisligi⁵ bir qator og'ir oqibatlariga olib kelmoqda. Dunyo merosi hisoblangan Mesopotamiya botqoqliklari yo'qolish arafasida. Qishloq xo'jaligi yerlarining yaroqsiz holga kelishi aholining shaharlarga ommaviy ko'chishiga sabab bo'lmoqda. Iqlim o'zgarishi natijasida mintaqada harorat global o'rtacha ko'rsatkichdan ikki baravar tez ko'tarilmoqda. Agar Turkiya, Suriya va Iroq o'rtasida suvni birgalikda boshqarish bo'yicha mustahkam xalqaro shartnoma imzolamasalar, XXI asrning o'rtalariga borib bu daryolar o'zining strategik ahamiyatini yo'qotishi yoki hududda yirik "suv urushlari"ga sabab bo'lishi mumkin.

Arab-Isroil mojarosida Iordan daryo havzasining o'rni

Mintaqadagi eng murakkab va eng uzoq davom etayotgan geosiyosiy inqirozlardan biri bo'lgan Arab-Isroil to'qnashuvining tub zamirida ham suv omili muhim o'rin tutadi. Isroil davlati uchun chuchuk suv ta'minoti milliy xavfsizlik va strategik ustuvorlik masalasidir. 1967-yilgi Olti kunlik urush natijasida Suriyadan olingan Golan tepaliklari va u yerdagi Iordan daryosining asosiy irmoqlari ustidan nazorat o'rnatilishi Isroilning gidrologik suverenitetini ta'minladi. Kinneret ko'li

⁴ Allan, J. A. (2001). The Middle East Water Question: Hydropolitics and the Global Economy. I.B. Tauris, London. pp. 78-85.

⁵ Allan, J. A. (2001). The Middle East Water Question: Hydropolitics and the Global Economy. I.B. Tauris, London. pp. 78-85.

hamda Iordan daryosi suvidan intensiv foydalanish Isroilning agrar va maishiy ehtiyojlarini qoplasa-da, bu holat qo'shni arab davlatlari va Falastin muxtoriyatining manfaatlariga qarshi keladi. Iordan daryosi havzasida suv resurslarining taqsimlanishi xalqaro huquq normalari asosida emas, balki mintaqadagi harbiy va texnologik jihatdan ustun bo'lgan kuchlarning irodasi bilan belgilanadi. G'arbiy sohil hududidagi yer osti suv manbalarining Isroil tomonidan nazorat qilinishi Falastin aholisining suv resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklab qo'ygan, bu esa doimiy ziddiyat o'chog'i bo'lib qolmoqda.⁶

Shatt al-Arab havzasi va Eron–Iroq munosabatlari

Shatt al-Arab daryosi Eron va Iroq o'rtasidagi tarixiy nizolarning markazida bo'lib kelgan. Daryo nafaqat suv manbai, balki strategik dengiz yo'li hisoblanadi. So'nggi yillarda Eron tomonidan yuqori oqimda suvni burish loyihalari Iroqdagi ekologik va iqtisodiy inqirozni kuchaytirmoqda. Bu holat suv masalasining an'anaviy harbiy-siyosiy qarama-qarshiliklarga yangi o'lcham qo'shayotganini ko'rsatadi. Daryoning taxminan 105 kilometrlik quyi qismi Eron va Iroq o'rtasidagi rasmiy chegara hisoblanadi. Aynan mana shu hudud asrlar davomida ikki davlat o'rtasida nizo manbayi bo'lib kelgan. Urushning rasmiy sababi: Saddam Husayn Shatt al-Arab daryosining butunlay Iroq suverenitetiga o'tishini va uni arab daryosi deb e'lon qilinishini talab qildi. 1980-yil sentyabrda Iroq qo'shinlari daryodan o'tib, Eronning Xuziston viloyatiga bostirib kirdi. 8 yil davom etgan va 1 milliondan ortiq inson yostig'ini quritgan qonli Eron-Iroq urushining boshlanishiga aynan Shatt al-Arab havzasi ustidagi gidropolitik nizo sabab bo'lgan edi. Urush hech bir tomonning g'alabasiz yakunlandi va chegaralar yana 1975-yilgi Jazoir bitimi holatiga qaytarildi. Bugungi kunda Eron va Iroq o'rtasidagi siyosiy munosabatlar ancha iliqlashgan bo'lsa-da, Shatt al-Arab havzasida yangi turdagi inqiroz — ekologik gidro-diplomatiya muammosi yuzaga keldi: Shatt al-Arab chegaralarini demarkatsiya qilish bo'yicha qo'shma komissiyalar ishlamoqda, biroq daryo oqimining kamayishi va loyqa to'planishi har ikki davlatdan transchegaraviy suv resurslarini birgalikda boshqarishni talab qilmoqda.

XULOSA

Yaqin Sharqda suv geosiyosati mintaqaviy xavfsizlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Suv resurslarining cheklanganligi va notekis taqsimlanishi davlatlar o'rtasida raqobatni kuchaytirsada uzoq muddatli barqarorlik faqat hamkorlik orqali ta'minlanishi mumkin. Transchegaraviy daryolar havzasida barqaror tinchlikka

⁶ Wolf, A. T. (1995). *Hydropolitics along the Jordan River: Scarce water and its impact on the Arab-Israeli conflict*. United Nations University Press. pp. 112-118.

erishish uchun faqatgina harbiy ustunlikka tayangan gidrogegemonlik modelidan voz kechib, 'Suv diplomatiyasi' institutlarini rivojlantirish zarur. Mintaqa aktorlari barcha uchun majburiy bo'lgan transchegaraviy suv bitimlarini imzolashlari, muqobil suv texnologiyalarini joriy etish orqali daryolarga bo'lgan yuklamani kamaytirishlari shart. Aks holda, resurslar tanqisligi mintaqada yangi qurolli to'qnashuvlar xavfini muqarrar qilib qo'yadi. Har bir daryo havzasi bo'yicha barcha yuqori va quyi oqim davlatlari majburiy tartibda ishtirok etadigan doimiy ishlovchi xalqaro komissiyalar va huquqiy bazani yaratish lozim. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, agar mavjud tendensiyalar davom etsa, suv kelajakda Yaqin Sharqda mojarolarni kuchaytiruvchi emas, balki ularni boshqarish va yumshatish vositasiga aylanishi ham mumkin. Buning uchun mintaqaviy suv diplomatiyasini rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xusanov, A. Geosiyosat (O'quv qo'llanma yoki darslik). – Toshkent: [Nashriyot nomi], [Nashr yili]. – [Umumiy beti] b.
2. Allan, J. A. (2001). The Middle East Water Question: Hydropolitics and the Global Economy. London: I.B. Tauris.
3. Wolf, A. T. (1995). Hydropolitics along the Jordan River: Scarce water and its impact on the Arab-Israeli conflict. Tokyo: United Nations University Press.
4. Swain, A. (2011). Challenges for water sharing in the Nile basin. *Crime, Law and Social Change*, 56(4), 387-402.
5. Zeitoun, M., & Warner, J. (2006). Hydro-hegemony — a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. *Water Policy*, 8(5), 435-460.
6. World Bank. (2018). Beyond Scarcity: Water Security in the Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank.
7. United Nations. (1997). Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York: UN General Assembly.
8. Cascão, A. E. (2009). Changing power relations in the Nile river basin: Unilateralism vs. cooperation. *Water International*, 34(2), 245-268.
9. Kibaroglu, A., & Scheumann, W. (2013). Evolution of transboundary politics in the Euphrates-Tigris river system: New perspectives and regional governance. *Global Governance*, 19(2), 279-305.
10. Shaffer, B. (2023). Hydro-technology and Foreign Policy: How Desalination Changes the Geopolitics of the Middle East. *International Affairs*, 99(3), 1105-1123.